

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان خراسان شمالی

درس نهم مردم‌شناسی و آشنایی با آداب و رسوم مردم استان

آداب و رسوم

استان خراسان شمالی به لحاظ ترکیب قومی از تنوع زیادی نسبت به بسیاری از استان‌های کشور برخوردار است. این تنوع تا اندازه‌ای است که از استان تحت عنوان «گنجینه فرهنگ‌ها» یاد می‌کنند. مردم استان از اقوام تات، ترک، ترکمن، کرد (کرمانج) و اقلیت‌های قومی بلوچ، عرب و لر تشکیل شده است. از آداب و رسوم مردم استان می‌توان به عید باستانی نوروز، عروسی، مرگ و تعزیه، شب چله، عزاداری در محرم و صفر، نذری، اسب دوانی، مراسم شکرگزاری برداشت محصول، کشتی باچوخه، رسم یآوری، عید قربان، بازی‌ها، موسیقی و محلی که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

فعالیت

- ۱- چرا برخی از آداب و رسوم از دوام و استمرار بیشتری برخوردارند؟
- ۲- آیا می‌توان با احیای آداب و رسوم محلی در محیط جغرافیایی کارآفرینی کرد؟

عید نوروز: ایرانیان باستان شادی و نشاط را از موهبت‌های الهی می‌پنداشتند. عید نوروز که یکی از بزرگ‌ترین و کهن‌ترین اعیاد ایران و یادگار چند هزارساله کشور ماست، به عنوان نمادی از پیروزی نیکی بر بدی و روشنایی بر تاریکی در زمان اعتدال بهاری با شکوه خاصی جشن گرفته می‌شود.

در استان خراسان شمالی هنگام تحویل سال نو، عده‌ای به زیارت اماکن مقدس به ویژه بارگاه ملکوتی امام رضا(ع) می‌روند و گروهی نیز با خانواده بر سر سفره هفت سین می‌نشینند. مردم استان در روز قبل از تحویل سال نو به آرامستان درگذشتگان خود می‌روند و روز اول عید جهت احترام به منزل بازماندگان متوفیان در سال قبل مراجعه می‌کنند.

* چرا با ورود دین اسلام به سرزمین ایران عید باستانی نوروز همچنان پابرجا ماند؟

علاوه بر عید نوروز سایر اعیاد مذهبی مانند عید مبعث، میلاد امام علی(ع) (۱۳ رجب)، عید غدیر و عید قربان با شکوه هر چه بیشتر برگزار می‌شود.

ویژگی‌های فرهنگی استان

شکل ۱-۳- سفره هفت‌سین

شب چله (یلدا): یلدا به معنای ولادت خورشید است. ایرانیان قدیم بر این باور بودند که در شب یلدا تسلط تاریکی بر زمین بیشتر است و چون فردای آن شب، روشنایی بر ظلمت غالب و روز طولانی‌تر می‌شود، پس تولد دوباره خورشید را که مظهر روشنایی است جشن می‌گرفتند. در این شب افراد خانوار دور هم جمع می‌شوند، کوچک‌ترها به دیدن بزرگ‌ترها می‌روند. گفت و شنود خانوادگی، بازگویی خاطرات و قصه‌گویی پدر بزرگ‌ها و مادر بزرگ‌ها از مواردی هستند که یلدا را برای خانواده‌ها دلپذیرتر می‌کند. هندوانه به عنوان نمادی کروی که بروش سبز و درویش قرمز و سبیل خورشید است، مهم‌ترین میوه بر سر سفره چله است. علاوه بر این، خوردن میوه‌هایی مانند انار سرخ، سیب سرخ، انگور و بیان قصه‌هایی از رستم و سهراب و خواندن اشعار زیبا و دلنشین از رسوم این شب محسوب می‌شود. همچنین در این شب خانواده داماد هدایایی را به رسم شب چلگی برای نو عروس پیشکش می‌برند.

شکل ۲-۳- نمایی از مراسم شب یلدا

عید قربان : یکی از بزرگ‌ترین اعیاد مسلمانان و ترکمن‌ها عید قربان است که سه روز به طول می‌انجامد. روز اول را «کرگون» می‌گویند و به نظافت و خانه‌تکانی می‌پردازند. روز دوم را «قوقن» می‌نامند که به پخش شیرینی می‌پردازند. شب قبل از عید قربان حمام مخصوص می‌گیرند که به آن «قربان شورا» می‌گویند که هنگام استحمام اشعار خاصی را زمزمه می‌کنند. روز عید در نماز جماعت شرکت می‌کنند و پس از مراسم نماز قربانی می‌کنند. معمولاً ترکمن‌های ازدواج کرده فراخور حال خود گوسفند، گاو و یا به طور اشتراکی گاو را قربانی می‌کنند.

شکل ۳-۳- رسم قربانی کردن در جرگلان بجنورد

مراسم عزاداری در محرم و صفر : در دهه اول محرم در اکثر تکایا و حسینیه‌ها با حلیم اطعام می‌کنند و غذای فقیر و غنی در این ماه یکسان می‌باشد. انجام مراسم سوگواری سید الشهداء (ع) به قدری حائز اهمیت است که آن را به صورت دینی بر گردن خود می‌دانند و خود را ملزم به برپایی این آیین در نهایت شکوه و عظمت می‌دانند. هیئت‌های زنجیرزنی و سینه‌زنی با نظم و ترتیب در صفوف فشرده با شرکت همه اقشار مردم در سنین مختلف به گردش در می‌آیند. در شب اربعین اکثر هیئت‌ها مراسم اطعام و پذیرائی دارند. پرچم سیاه به علامت عزاداری سالار شهیدان در تمام مدت ماه محرم و صفر بر بالای بام تکایا، حسینیه‌ها و مساجد در اهتزاز است. شیعیان این خطه با پوشیدن لباس سیاه در ایام ماه‌های محرم و صفر ابراز سوگواری می‌نمایند و از انجام هر نوع مراسم شادی، حنا بستن و استفاده از زیورآلات به شدت می‌پرهیزند. در روزهای ۲۶، ۲۷ و ۲۸ ماه صفر جهت عزاداری رحلت پیامبر (ص)، امام حسن مجتبی (ع) و امام رضا (ع) هیئت‌های مختلف طی برنامه‌ریزی دقیق عازم مشهد می‌شوند.

شکل ۳-۴- مراسم عزاداری امام حسین (ع) در استان

ویژگی‌های فرهنگی استان

کشتی باچوخه : این ورزش در استان پیشینه‌ای ۲۵۰۰ ساله دارد. علاقه مردم استان به ورزش پهلوانی کشتی باچوخه را می‌توان در زندگی قرون گذشته آنها مورد بررسی قرار داد. حکومت‌های ملوک‌الطوایفی ساکن در این خطه متکی بر قدرت ایلات و عشایر بود و بقای هر ایل متکی به قدرت جوانان و پهلوانان بود. در جشن‌ها، اعیاد مذهبی و ملی مانند عید فطر، عید نوروز و عروسی‌ها یکی از مراسم اصلی و مهم جشن، برگزاری کشتی باچوخه است.

شکل ۳-۵- مراسم کشتی باچوخه در گود زینل خان اسفراین

بیشتر بدانیم

چوخه، نیم تنه‌ای است بدون آستر و یقه، با ربع آستین و جلو باز که قد آن تا زیر باسن می‌رسد. دور یقه و سرآستین‌ها را نواری قرار داده و محکم چرخکاری می‌کنند تا هنگام مبارزه مقاوم باشد. دور دامن چوخه را از پهلوها زیر کمر می‌بندند و از جنس پشم نرم گوسفند است. از فنون معروف آن لنگ کمر، یان باش، لنگ سرکش، لنگ در دست، قُل پیچ و پلنگ شکن است.

اسبدوانی : وجود اسب‌های اصیل ترکمن زمینه ورزش اسبدوانی را در این استان فراهم کرده است. اسب ترکمن یک نژاد با قدمت طولانی و شهرت جهانی است که ارزش والایی در انجام مسابقات و جنگ‌ها داشته است. به دلیل سکونت اقوام مختلف همواره نگاه ویژه‌ای به پرورش اسب بوده است؛ به نحوی که مراسم اسبدوانی تقریباً آیین و سنت همیشگی در میان ترکمن‌ها، کردها و سایر اقوام می‌باشد که در این میان ترکمن‌ها اهمیت ویژه‌ای برای اسب و مسابقات آن به مناسبت‌های مختلف قائل هستند.

شکل ۳-۶- مراسم اسبدوانی در بوستان بش قارداش بجنورد

برای مطالعه

اندام‌های حرکتی بلند و قوی، ران کشیده، سر عمود، سینه عمیق، نداشتن چربی اضافی، سرعت فوق العاده، استقامت مثال زدنی در شرایط سخت بیابانی، هوش و ذکاوت بالا از مشخصات با ارزش نژاد اسب ترکمن است. در سپاه داریوش هخامنشی سی هزار اسب ترکمن موجود بوده است. استان خراسان شمالی دارای بیش از ۱۰۰۰ رأس اسب اصیل ترکمن می‌باشد که بیش از نیمی از آنها دارای شناسنامه ژنتیکی می‌باشند و می‌تواند به عنوان یکی از استان‌های صادر کننده اسب مطرح باشد.

شکل ۳-۷- نژاد اسب اصیل ترکمن

در ارتباط با هدف و چگونگی «رسم باوری» در بین مردمان استان تحقیق کنید و در کلاس ارائه دهید.

زبان شناسی و گویش‌های محلی اقوام ساکن در استان

به دلیل اقامت اقوام گوناگون، تنوع لهجه‌ها در استان ما زیاد است. شهر بجنورد به عنوان بزرگ‌ترین مرکز شهری پذیرای این اختلاط قومی و زبانی است که به اختصار به گویش‌های عمده اقوام ساکن در استان اشاره می‌شود:

گویش کرمانجی: این گویش بیشترین گویشوران را در استان به خود اختصاص می‌دهد و متعلق به گروه کرمانج شمالی زبان کردی است. این گویش تحت تأثیر زبان‌های ترکی و فارسی خراسانی قرار گرفته و اغلب کرمانج‌ها به زبان ترکی و فارسی هم سخن می‌گویند. تنوع گویش کرمانجی چشمگیر است به طوری که از قریه‌ای تا قریه‌ای دیگر فرق می‌کند.

بیشتر بدانیم

جدول ۱-۳- شاخه‌های اصلی و گونه‌های فرعی زبان کردی

ردیف	شاخه‌های اصلی	گونه‌های فرعی
۱	کرمانجی شمالی	باشش گونه: «جزیره‌ای، هکاری، بایزیدی، بوتانی، شم‌دینانی و بادینانی»
۲	کرمانجی جنوبی (سورانی)	با چهار گونه: «مکربانی، سورانی، اردلانی و جافی»
۳	کرمانشاهی - لُری	با دو گونه: «کرمانشاهی، لکی، فیلی، کلهری و بختیاری»
۴	گورانی - زازایی	با دو گونه: «هه ورامی و زازایی»

جهت نگارش زبان کردی در ایران از رسم الخط فارسی با تعدادی علائم قراردادی خاص استفاده می‌شود.

زبان ترکی: محققان ترکان را از نژاد زرد و زبان آنها را جزء زبان‌های آلتائیک در شمال چین و آسیای میانه می‌دانند. ترکی جزء زبان‌های پسوندی است و واژه‌سازی از راه افزودن پسوند امکان‌پذیر است و بُن فعل همیشه بدون تغییر در آغاز واژه جدید می‌آید.

تعدد مصوت‌ها قدرت و قابلیت زبان ترکی را برای نام‌گذاری و بیان مفاهیم بیشتر می‌کند. در این زبان تقریباً افعال بی‌قاعده وجود ندارد و از این جهت یادگیری آن آسان و سبب گسترش و نفوذ آن گردیده است. بیشتر کارشناسان این زبان را شبیه لهجه ازبکی می‌دانند که تحت تأثیر لهجه‌های ترکمنی و ترکی آذری قرار گرفته است. گرایلی، آذربایجانی، قره مقصودلو، رمضان لو، بیات، تیمور تاش، تاتار و جغتایی از معروف‌ترین اقوام ترک زبان استان اند.

گوش تاتی: تات‌ها بومیان استان بوده و از بازماندگان پارت‌ها هستند و رواج گوش تاتی در استان و شهرستان بجنورد، یادآور دیرینگی این سرزمین است. در مناطق گیفان، راز، گرمه، جاجرم، روستاهای فیروزه، رویین، استاد، خسرویه، مایوان، گلپان، دره اردوغان بیدواز و ... گوش تاتی زبان اصلی مردم است.

برای مطالعه

در برخی از روستاهای بجنورد قومیت‌هایی از نژاد عرب زندگی می‌کنند که به این شهر مهاجرت کرده‌اند. عضدی‌ها، شیخ تیموری‌ها و ... از این قومیت‌اند ولی به زبان عربی تکلم نمی‌کنند. بربرها، شیرازی‌ها، سبزواری‌ها، بیرجندی‌ها، کاشمیری‌ها، قاینی‌ها و بلوچ‌ها از دیگر اقلیت‌های قومی مهاجر به استان محسوب می‌شوند.

بیشتر بدانیم

آوازاها و موسیقی‌های محلی

کردها از مرزبانان غیور ایران و استان بوده و پاسداری از مرز و بوم در مقابل اقوام مهاجم، کشتارها، غارت‌ها، اسارت‌ها و آوارگی‌ها از ویژگی‌های زندگی آنها بوده است. چگونگی زندگی کردها باعث شده تا موسیقی این خطه دارای پشتوانه‌ای از رزم و سوگ باشد. موسیقی کردی به دو نوع کوهپایه و دشت تقسیم می‌شود که در این بین موسیقی کوهپایه همراه با فریاد بوده و قوی تر و رساتر است و موسیقی دشت، معمولاً ملایم‌تر است. عاشق‌ها، بخشی‌ها، لوطی‌ها، نی نوازان و لولوچی‌ها از نوازندگان استان اند که مهم‌ترین آنها عاشق‌ها هستند که با سازهایی چون سورنا، دُهل، قوشمه، کمانچه و دایره، حرکات موزون (رقص‌های اصیل کردی) را اجرا می‌کنند. موسیقی خراسان شمالی در فهرست جهانی یونسکو به ثبت رسیده است. رقص کرمانجی بیان‌کننده حالات خاص از رزم، کار، آداب و سنن قوم کرمانج است که تنوع حالات و زیبایی حرکات موزون آن در دنیا بی‌نظیر است و بارها در جشنواره‌ها بهترین مقام‌های بین‌المللی را کسب کرده‌اند.

شکل ۸-۳- بخشی‌های کرمانج

پوشش، غذاها و بازی‌های محلی

بیشتر بدانیم

پوشش: پوشش اقوام گوناگون استان از تنوع و ویژگی‌های منحصر به فردی به شرح زیر برخوردار است:

پوشش زنان کرد شامل روسری بلند (چارقد - گون - شال یا شارل) که دور سرشان می‌پیچند، دستمال سر ابریشمی‌رنگین که سکه‌هایی در حاشیه‌هایش دوخته شده، لباس سنتی از ابریشم قرمز و طرح‌دار، دامن چاکدار، آستین‌های بلند با قیطان در سر آستین‌ها، شلوار بلندتری با نقوش گلدار، نیم‌تنه مخملی با آستین‌های جداگانه، نیم‌تنه یا جلیقه، جوراب‌های ابریشمی، چارخ از پوست گوساله و نوعی دمپایی به نام «کُمخت» است که در خانه می‌پوشند.

پوشش زنان ترکمن شامل کلاهی به نام «بوریک» قبل از ازدواج، کلاه پیشانی بند مزین به زیور آلات به نام «توبی» یا تاج عروس به رنگ قرمز، نیم‌تنه‌ای به نام «چاووت» بعد از ازدواج، پیشانی بند کوتاه سیاه رنگ به نام «تبرک» در میانسالی که نشان مجرب بودن زن است. این پیشانی‌بند در پیری به رنگ سفید در می‌آید که نشانه عاقل بودن، عروس کردن نوه دختری و عروس گرفتن برای نوه پسریش است.

شکل ۱۰-۳- پوشش قوم تات در استان

شکل ۹-۳- لباس زنان کرد شادلو و قراچوللو

غذا: در غذاهای محلی استان حیوانات زیادی مصرف می‌شود. تعدادی از غذاهای محلی استان عبارتند از اوجز، کاجی، سیم، سَمَه، قُوروتو، زیره تُو، کِشْتِه تُو، آش بَلْکِه، آش یارْمَه، آش رَشْتِه، آش مَسْتووه، شوْلَه ماش، هُوْلَه شوْلَه، قابلی، دیمه دَنی، سِقِرْدَنی، قلیه آش و آب مُجی (عدسی). از نان‌های محلی می‌توان به قَتْلَمَه، کوماچ، سیتله فتیر، چوزمه، چریش و جزلاغ نان، فتیر مسکه و قُتاب و از ماست‌های محلی می‌توان به سوزمه، کمه (خورش)، دوراق و چکیده اشاره کرد.

بازی‌ها: در بین بازی‌های محلی می‌توان به هفت سنگ، چلی آقاج، اُستا زنجیر باف، گرگم بهوا، تریس، لَپر، پادشاه - وزیر و کچه کچه (گل بازی) اشاره نمود.

شکل ۱۱-۳- غذای محلی فتیر مسکه

شکل ۱۲-۳- بازی محلی چلی آقاج

در محل زندگی شما کدام بازی‌ها در میان کودکان و نوجوانان رایج اند؟ یکی از آن‌ها را انتخاب و جدول زیر را کامل کنید :

نام بازی	
تعداد بازیکنان
وسایل بازی
هدف بازی
آثار بازی
شرح بازی

فرهنگ شفاهی (ادبیات فولکلور)

فولکلور مجموعه عقاید، آداب و رسوم، افسانه‌ها، ترانه‌های محلی و تصنیف‌های عامیانه هر قوم و ملتی است. گنجینه‌های فولکلور کردی و ترکی در ترانه‌ها، لالایی‌ها، ضرب‌المثل‌ها، سخنان متداول، معماها، چیستان‌ها و ... به چشم می‌خورد.

بیشتر بدانیم

ترانه‌ها : خراسان شمالی سرزمین ترانه‌ها و آهنگ‌هاست و در هر منطقه آن صدها آهنگ، ترانه، بیت و ... وجود دارد. ترانه‌های کردی، ترکی و ترکمنی شامل اشعار فولکلور کردی، ترکی و ترکمنی است. ترانه‌ها شامل ترانه‌های مذهبی، کار، عشق و ... هستند.

لالایی‌ها: لالایی‌ها نخستین ارتباط کلامی و رابطه هم سخنی مادر با کودک اند که موجب آرامش جسم و روح مادر و کودک می‌شود. وجود کودک تا آنجا برای مادر عزیز و باارزش است که نه تنها با جان و دل از او مراقبت می‌کند، بلکه در ضمن خواندن لالایی از خدا و بزرگان دین هم یاری می‌خواهد.

ضرب المثل‌ها: ضرب المثل‌ها، جلوه‌هایی ارزشمند از فرهنگ مردم استان ماست که در درون خود رویدادهای تاریخی، تجارب، هنجارها و ارزش‌های جامعه را در برمی‌گیرد و از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌یابد. اقوام ساکن در استان به زبان خودشان ضرب المثل‌هایی دارند که به برخی از مصطلح‌ترین آنها اشاره می‌شود.

چند نمونه از ضرب المثل‌های ترکی

آن سینه باخ قیرنه آل قراقنه باخ آزن آل: مادرش را نگاه کن دختر بگیر گوشه پارچه را نگاه کن بعد بگیر.

کوره کن نُقل اولر اما اوغل اولمز: داماد شیرین است ولی جای پسر را نمی‌گیرد.

هنز مَحت بنا المته کور عصاسنه گتره: اشاره به فرصت طلبی افراد دارد، هنوز مسجد بنا نشده کور عصایش

را بر می‌دارد.

چند نمونه از ضرب المثل‌های کردی

بنده پخیل، خدی پخیل تینه: انسان حسود است، خداوند حسود نیست.

برا سر هوه، کُم پره: بگذار سر باشد کلاه زیاد است.

بِ حُکمِ خدی بَلک زِ درِ نارِزه: بی اجازه خداوند برگ از درخت نمی‌افتد.

چند نمونه از ضرب المثل‌های تاتی

پیین دِگیا رِ بزیم تا بَل دِگیا بترسین: پایین دهی‌ها را بزیم تا بالا دهی‌ها بترسند.

از تَره کیسه قرض نکُ، قرضم کردی خَرَج نکُ: از کسی که تازه از فقری درآمده و دارا شده قرض نگیر و

اگر هم قرض گرفتی خرج نکن.

هنر و صنایع دستی

حضور قومیت‌ها با فرهنگ‌های متنوع، همنشینی جذاب و در خور تحسینی را برای تولیدات صنایع دستی فراهم آورده است. بنابراین بسیاری از نقوش، طرح‌ها و تکنیک‌ها از قومی به قوم دیگر راه یافته، به گونه‌ای که می‌توان مجموعه هنرهای سنتی و صنایع دستی خراسان شمالی را چشم‌اندازی بدیع از تکامل اندیشه‌ها دانست. صنایع دستی عمدتاً در نقاط روستایی استان متمرکز بوده و سهم بسزایی در اقتصاد خانواده‌ها دارد. با توجه به قرار گرفتن استان در مسیر عبور زائران ثامن الحجج (ع)، موقعیت مناسبی جهت تولید، ترویج و ارائه صنایع دستی وجود دارد.

ویژگی‌های فرهنگی استان

مهم‌ترین هنرهای سنتی و صنایع دستی استان شامل گلیم بافی، سفره کردی، نساجی سنتی (چادرشب بافی و ابریشم بافی)، چوخه‌بافی، چاروق دوزی، کلاه کُرکی، نمد مالی، جاجیم بافی، فرش و قالیچه، پستی، ساخت سازه‌های سنتی، جوراب بافی، رودوزی و تهیه لباس‌های محلی است.

در بین هنرها و صنایع دستی استان، بافته‌های داری مانند فرش، قالیچه و پستی ترکمنی به دلیل نقوش بسیار زیبا، تنوع رنگ، شکل هندسی و شکستگی خطوط، اصالت طرح و کیفیت مناسب از جایگاه ویژه‌ای در سطح ملی و بین‌المللی برخوردارند.

شکل ۱۳-۳- جاجیم و سفره کردی

شکل ۱۴-۳- چادرشب بافی در روستای روئین